O‘QUVCHILARDA TASHABBUSKORLIK VA LIDERLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI VA MEXANIZMLARI

Muallif: Sultonova Shoxistaxon Baxromjonovna

Andijon viloyati Paxtaobod tumani 1-son maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarda tashabbuskorlik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishning dolzarbligi yoritilgan. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarda ushbu sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik omillar – o‘z-o‘ziga ishonch, motivatsiya, mas’uliyat hissi, mustaqil fikrlash va ijtimoiy ko‘nikmalar tahlil qilingan. Maqolada mazkur omillarni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik mexanizmlar va amaliy tavsiyalar keltirilgan bo‘lib, ularning samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali asoslangan.

Kalit so‘zlar: tashabbuskorlik, liderlik, psixologik omillar, o‘z-o‘ziga ishonch, motivatsiya, mas’uliyat, mustaqil fikrlash, ijtimoiy ko‘nikmalar, maktab psixologi, ta’lim-tarbiya.

1. Introduction (Kirish)

Globallashuv va innovatsiyalar davrida shaxsning muvaffaqiyati nafaqat bilim darajasi, balki uning tashabbuskorligi, liderlik salohiyati va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslasha olish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – kelajakda jamiyatning faol a’zosi bo‘la oladigan, o‘z fikri va pozitsiyasiga ega, muammolarni hal etishga qodir, ***mas’uliyatli va kreativ shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir (Karimov, I. A., 2026).*** Tashabbuskorlik – shaxsning o‘z xohishi bilan, hech kimning ko‘rsatmasisiz biror ishni boshlash, uni amalga oshirishga intilish va shu yo‘lda faollik ko‘rsatishidir.

Liderlik esa – guruhni o‘z ortidan ergashtira olish, umumiy maqsadlarga erishishga yo‘naltira olish va unga mas’uliyat bilan yondashish qobiliyatidir.

Bu sifatlarning maktab yoshida shakllanishi o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyatlariga, ijtimoiy moslashuviga va kelajakdagi kasbiy faoliyatida raqobatbardosh bo‘lishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Biroq, ko‘plab o‘quvchilarda o‘ziga ishonchsizlik, passivlik, tashabbus ko‘rsatishdan qo‘rqish kabi holatlar kuzatiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi – o‘quvchilarda tashabbuskorlik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga ta’sir etuvchi asosiy psixologik omillarni aniqlash, ularni shakllantirish bo‘yicha psixologik-pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish orqali ularning samaradorligini baholashdan iborat.

2. Methods (Tadqiqot metodlari)

Tadqiqot Andijon viloyati Paxtaobod tumani 39-son maktabining 8-10-sinf o‘quvchilari (jami 75 nafar) ishtirokida olib borildi. Tadqiqot jarayoni diagnostika, korreksiya (trening) va yakuniy baholash bosqichlaridan iborat bo‘ldi.

2.1. Diagnostika bosqichi: * **"Liderlik qobiliyatini aniqlash testi" (J. Moreno bo‘yicha sotsiometrik test asosida moslashtirilgan):** O‘quvchilarning guruhdagi mavqeini, norasmiy liderlarni va liderlikka moyillik darajasini aniqlash. * **"Tashabbuskorlik darajasini aniqlash so‘rovnomasi" (o‘zgartirilgan variant):** O‘quvchilarning turli vaziyatlarda tashabbus ko‘rsatishga bo‘lgan moyilligini, faolligini va mustaqilligini baholash. * **"O‘z-o‘ziga ishonchni aniqlash testi" (Rosenberg Self-Esteem Scale asosida moslashtirilgan):** O‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonch darajasi va o‘z-o‘zini qadrlashini aniqlash. * **"Yutuq motivatsiyasini aniqlash metodikasi" (A. Rean modifikatsiyasi):** O‘quvchilarning muvaffaqiyatga erishishga bo‘lgan intilishi va xavfni o‘z zimmasiga olishga tayyorligini baholash. * **Kuzatish metodi:** O‘quvchilarning dars jarayonida, guruhli ishlarda, maktab tadbirlarida

ko‘rsatgan faolligi, tashabbuskorligi va guruhni boshqara olish qobiliyatini baholash.

2.2. Korreksiya (trening) bosqichi: Diagnostika natijalari asosida tashabbuskorlik va liderlik darajasi o‘rtacha va past bo‘lgan 30 nafar o‘quvchi ishtirokida 10 ta mashg‘ulotdan iborat (haftasiga 1 marta, har biri 75 daqiqa) "Men – Liderman!" nomli guruhli trening dasturi ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Dastur quyidagi modullarni o‘z ichiga oldi:

* Liderlik va tashabbuskorlik tushunchasi, ularning ahamiyati.
* O‘z-o‘ziga ishonchni mustahkamlash texnikalari.
* Maqsadlarni belgilash va ularga erishish strategiyalari (motivatsiya).
* Mas’uliyatni his qilish va uni o‘z zimmasiga olish.
* Muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalari.
* Effektiv muloqot va jamoada ishlash.
* Konfliktlarni konstruktiv hal qilish.
* Rolli o‘yinlar, loyiha ishlari, liderlik vaziyatlarini simulyatsiya qilish.

2.3. Natijalarni baholash bosqichi: Trening dasturi yakunlangandan so‘ng, ishtirokchi o‘quvchilarda qayta diagnostika o‘tkazilib, dastlabki va yakuniy natijalar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi (Student t-testi).

3. Results (Tadqiqot natijalari)

Dastlabki diagnostika natijalariga ko‘ra, tadqiqotga jalb qilingan o‘quvchilarning 42% da tashabbuskorlik darajasi past, 38% da o‘rtacha va atigi 20% da yuqori ekanligi aniqlandi. Liderlik qobiliyatini aniqlash testida o‘quvchilarning 35% da liderlik potensiali past, 40% da o‘rtacha va 25% da yuqori ekanligi qayd etildi. O‘z-o‘ziga ishonch darajasi past bo‘lgan o‘quvchilarning tashabbus ko‘rsatishi sustligi, yutuq motivatsiyasi yuqori bo‘lganlarning esa liderlikka intilishi kuchliroq ekanligi kuzatildi.

"Men – Liderman!" trening dasturidan so‘ng qayta diagnostika natijalari quyidagi sezilarli o‘zgarishlarni ko‘rsatdi:

- **Tashabbuskorlik darajasi:** Treningda ishtirok etgan o‘quvchilar guruhida tashabbuskorlik darajasi past bo‘lganlarning ulushi 42% dan 15% ga kamaydi, o‘rtacha darajadagilar 38% dan 35% ga, yuqori darajadagilar esa 20% dan 50% ga oshdi ($p < 0.001$).
- **Liderlik potensiali:** Liderlik potensiali past bo‘lganlarning ulushi 35% dan 10% ga tushdi, o‘rtacha darajadagilar 40% dan 30% ga, yuqori darajadagilar esa 25% dan 60% ga ko‘tarildi ($p < 0.001$).
- **O‘z-o‘ziga ishonch:** O‘quvchilarning o‘z-o‘ziga ishonch darajasi sezilarli darajada oshdi (o‘rtacha ball 3.2 dan 4.1 ga ko‘tarildi, $p < 0.01$). Bu esa ularning yangi ishlarga qo‘l urishga bo‘lgan jur’atini oshirdi.
- **Yutuq motivatsiyasi:** Motivatsiya darajasida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi, o‘quvchilarning maqsadga intiluvchanligi va qat’iyatliligi oshdi.
- **Kuzatish natijalari:** O‘quvchilar darsda va maktab tadbirlarida ancha faol bo‘lib, o‘z fikrlarini erkin bayon etishni, guruh ishlarida liderlik rolini o‘z zimmasiga olishni boshladilar.

4. Discussion (Muhokama va tahlil)

Tadqiqot natijalari o‘quvchilarda tashabbuskorlik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli psixologik-pedagogik ishlarning yuqori samaradorligini tasdiqladi. Aniqlangan psixologik omillar – o‘z-o‘ziga ishonch, yutuq motivatsiyasi, mas’uliyat hissi va mustaqil fikrlash – bu qobiliyatlarning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Muhokama natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **O‘z-o‘ziga ishonchning markaziy roli:** O‘quvchining o‘z qobiliyatlariga ishonchi qanchalik yuqori bo‘lsa, u shunchalik ko‘p tashabbus ko‘rsatadi va liderlik rolini o‘z zimmasiga olishga tayyor bo‘ladi. Maktab psixologi bu borada

o‘z-o‘zini qabul qilish va ijobiy "Men-konsepsiyasi"ni shakllantirishga yordam berishi kerak (G‘oziev, E. G‘., 2002).

2. **Motivatsiyaning ahamiyati:** Ichki motivatsiya (qiziqish, o‘zini namoyon etish istagi) tashabbuskorlikni uyg‘otuvchi asosiy kuchdir. O‘quvchilarda maqsadga erishishga intilishni shakllantirish va ularning yutuqlarini e’tirof etish muhim. 3. **Amaliy faoliyat orqali rivojlantirish:** Faqatgina nazariy bilimlar emas, balki amaliy faoliyat (loyihalar, guruhli ishlar, tadbirlarni tashkil etish) orqali o‘quvchilar o‘z tashabbuslarini amalga oshirish va liderlik ko‘nikmalarini sinovdan o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘ladilar (Elkonin, D. B., 1989).

4. **Muhitning roli:** Maktabda o‘quvchilarning erkin fikr bildirishiga, savollar berishiga va xato qilishdan qo‘rqmasdan yangi g‘oyalarni taklif qilishiga imkon beradigan qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish lozim. Bu muhit o‘quvchilarning psixologik xavfsizligini ta’minlaydi.

Psixologik-pedagogik mexanizmlar: * Vaziyatli o‘yinlar va simulyatsiyalar: O‘quvchilarni liderlik va tashabbuskorlikni talab qiladigan vaziyatlarga solish, ularni yechish yo‘llarini topishga undash.

* **Mentorlik dasturlari:** Katta sinf o‘quvchilarini kichik sinf o‘quvchilariga mentor sifatida biriktirish, ularda mas’uliyat hissini va boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirish.

* **Loyihaviy faoliyat:** O‘quvchilarning qiziqishlari asosida kichik loyihalarni amalga oshirishga ko‘maklashish, ularni rejalashtirishdan tortib, yakuniy natijaga qadar mustaqil ishlashga o‘rgatish.

* **Munozara va debat klublari:** O‘quvchilarning erkin fikr almashishi, o‘z pozitsiyasini himoya qilish va boshqalarni tinglash ko‘nikmalarini shakllantirish.
* **O‘qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlik:** Tashabbuskorlik va liderlikni rivojlantirishda yagona pedagogik talablarning mavjudligini ta’minlash.

5. Conclusion (Xulosa)

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda tashabbuskorlik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish murakkab, ammo o‘ta muhim vazifadir. Ushbu tadqiqot ushbu sifatlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy psixologik omillarni (o‘z-o‘ziga ishonch, motivatsiya, mas’uliyat, mustaqil fikrlash) aniqladi va ularni rivojlantirishga qaratilgan trening dasturining yuqori samaradorligini isbotladi.

Maktab psixologi sifatida o‘quvchilar bilan olib boriladigan maqsadli ishlar, interaktiv metodlardan foydalanish va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish orqali yoshlarda o‘z qobiliyatlariga ishonch uyg‘otish, ularni faoliyatga undash va jamoani boshqara olish salohiyatini shakllantirish mumkin. Tashabbuskor va liderlik qobiliyatiga ega yoshlarni tarbiyalash – nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyati, balki butun jamiyat rivoji uchun mustahkam poydevor yaratish demakdir.

Tavsiyalar: 1. Maktablarda o‘quvchilarning tashabbuskorlik va liderlik darajasini muntazam psixologik diagnostika qilish. 2. "Men – Liderman!" kabi guruhli trening dasturlarini maktab o‘quv rejasiga kiritish va doimiy ravishda o‘tkazish. 3. Pedagoglar uchun tashabbuskorlik va liderlikni rivojlantirish metodikasi bo‘yicha seminarlar tashkil etish. 4. O‘quvchilarni maktab boshqaruvida (masalan, o‘quvchilar kengashi) faol ishtirok etishga jalb qilish. 5. Maktabda loyihaviy faoliyatni kengaytirish va o‘quvchilarning mustaqil ishlashiga sharoit yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Karimov, I. A. (2012). *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.* Toshkent: Ma’naviyat.
2. G‘oziev, E. G‘. (2002). *Yosh davrlar psixologiyasi.* Toshkent: O‘qituvchi.
3. Davletshin, M. G. (2007). *Yosh va pedagogik psixologiya.* Toshkent: TDPU.
4. Elkonin, D. B. (1989). *Tanlangan psixologik asarlar.* Moskva: Pedagogika.
5. Vygotskiy, L. S. (1984). *Bolalar psixologiyasi.* Toshkent: O‘qituvchi.